

آشنایی با تاریخ مجالس قانونگذاری در ایران

(دوره شانزدهم - ۲۰ بهمن ۱۳۲۸ - ۲۹ بهمن ۱۳۳۰)

فهرست مطالب

۱	مقدمه
۲	انتخابات دوره شانزدهم
۳	هیأت رئیسه دوره شانزدهم
۶	نمایندگان دوره شانزدهم
۱۲	تحصیلات نمایندگان
۱۳	کمیسیون‌های دوره شانزدهم
۱۵	احزاب دوره شانزدهم
۱۸	فراکسیون‌های دوره شانزدهم
۱۹	کابینه‌های دوره شانزدهم
۲۴	مطبوعات در دوره شانزدهم
۲۶	اوپرای اجتماعی و عملکرد مجلس در دوره شانزدهم
۳۱	قوانين و مصوبات دوره شانزدهم
۳۲	مباحث مطروحه درباره زنان و خانواده
۳۳	منابع و مأخذ

کد موضوعی: ۴۱۰

شماره مسلسل: ۷۷۹۱

انتخابات دوره شانزدهم

دولت ساعد در روزهای پایانی دوره پانزدهم مجلس، لایحه گس - گلشاهیان را به مجلس فرستاد تا اولاً وقت زیادی در اختیار نمایندگان مخالف نباشد، ثانیاً بسیاری از نمایندگان با ترس از عدم انتخاب مجدد، رویه رضا و تسليم در پیش گیرند. اما با سخنرانی‌های طولانی نمایندگان مخالف، این دوره مجلس به سرآمد و لایحه مذکور همچنان معوق ماند تا دوره شانزدهم به آن رسیدگی نماید.

از این رو، در انتخابات دوره شانزدهم بسیار کوشش شد تا از راه یافتن نمایندگان مخالف به مجلس ممانعت شود؛ زیرا در این دوره دو امر مهم باید انجام گیرد: اول اصلاح قانون اساسی که مجلس مؤسسان در اردیبهشت ۱۳۲۸ آن را به عهده مجلس شانزدهم گذاشته بود و دوم تصویب لایحه نفت.^۱

به هر حال، با صدور فرمان اجرای انتخابات که برای اولین بار فرمان انتخابات سنا را نیز شامل می‌شد، انتخابات دوره اول سنا و تعدادی از شهرستان‌ها آغاز شد و بجز چند حوزه مانند: کاشان که اللهیار صالح از آن‌جا به نمایندگی انتخاب شد، در بقیه حوزه‌ها، اعمال نفوذ دولت کاملاً به چشم می‌خورد.^۲

به‌دلیل اعتراض شدید به‌نحوه برگزاری انتخابات، دکتر مصدق به همراه ۱۹ تن دیگر به نمایندگی از سوی معتبرین در صحن دربار تحسن شدند. پیش از تحسن، دکتر مصدق عریضه‌ای خطاب به شاه نوشت و سوء جریان انتخابات شهرستان‌ها را عنوان کرد و خاطرنشان ساخت که مقدمات انتخابات تهران به‌گونه‌ای نیست که بتوان به آن اطمینان کرد، شاه قول داد که به اعتراضات رسیدگی شود و انتخابات

آشنایی با تاریخ مجالس قانونکاری در ایران

(دوره شانزدهم - ۲۰ بهمن ۱۳۲۸ - ۲۹ بهمن ۱۳۳۰)

مقدمه

دوره شانزدهم را می‌توان از مهم‌ترین دوره‌های مجلس شورای ملی بشمرد؛ انتخابات این دوره در زمان ساعد برگزار شد و دولت ساعد تمام تلاش خود را برای اعمال نفوذ در آرا و فرستادن نمایندگان موافق تصویب قرارداد گس - گلشاهیان به مجلس به‌کار گرفت.

به‌دلیل این عمل ساعد، جمعی از مردم تهران به عنوان اعتراض به سوء جریان انتخابات، به رهبری دکتر مصدق در دربار تحسن کردند. انتخابات تهران تجدید شد و با موفقیت اعضای جبهه ملی خاتمه یافت.

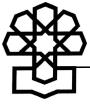
قبل از خاتمه انتخابات تهران، مجلس گشايش یافت و انتخابات هیأت رئیسه صورت گرفت که در آن سردار فاخر حکمت برای ریاست مجلس برگزیده شد.

در این دوره آیت‌الله کاشانی که به لبان تبعید شده بود در میان استقبال با شکوه مردم به تهران بازگشت و با راهنمایی‌ها و سخنرانی‌های پرشور آیت‌الله کاشانی و تلاش جبهه ملی و نمایندگان اقلیت، در مجلس طرح ملی شدن صنعت نفت به تصویب رسید.

در این گزارش ضمن معرفی نمایندگان، هیأت رئیسه، کمیسیون‌ها، احزاب و کابینه‌ها، به مطالعه وضع مطبوعات و اوضاع اجتماعی این دوره پرداخته و فعالیت و عملکرد این دوره مجلس شورای ملی را بررسی می‌کنیم.

۱. برگرفته از: موحد، محمدعلی، خواب آشفته نفت - دکتر مصدق و نهضت ملی ایران، ج ۱، تهران: نشر کارنامه، ۱۳۷۸، ص ۹۷-۹۸.

۲. طالبی، امیر، «انتخابات مجلس شورای ملی از ۱۳۲۰-۱۳۳۲»، ایران فردا، ش ۲۲، ص ۱۳.

هیأت رئیسه اجلاسیه اول^۱ منتخب ۳ اسفند ۱۳۲۸ شمسی

عنوان	اسامی نمایندگان
رئیس	رضا حکمت (سردار فاخر)
نایب رئیس	دکتر عبدالله معظمی
نایب رئیس	جواد گجه‌ای
منشی	خسرو قشقایی
منشی	محمدعلی مسعودی
منشی	احمد دهقان*
منشی	صدرزاده
منشی	عبدالوهاب اقبال
منشی	دکتر سید امامی
منشی	غلامرضا فولادوند
کارپرداز	هدایت‌الله پالیزی
کارپرداز	ابوالقاسم امینی
کارپرداز	غلامحسین ابتهاج

* احمد دهقان روز ۶ خرداد ۱۳۲۹ به قتل رسید و غلامرضا فولادوند

روز ۲۳ خرداد ۱۳۲۹ به سمت منشی انتخاب شد.

به صورت آزاد برگزار شود. با وجود این، انتخابات تهران به همان روال گذشته صورت گرفت و در ۱۶ آبان نتایج انتخابات تهران معلوم شد و با توجه به تمام تقلب‌ها، نام دکتر مصدق، آیت‌الله کاشانی، دکتر مظفر بقایی، حسین مکی و حائری‌زاده در رأس کاندیداهای تهران به چشم می‌خورد.

البتاً، کوشش‌های معتبرضین سبب شد که انتخابات تهران و حومه فاسد شناخته شود و از طرف انجمن نظارت، انتخابات ابطال گردد و تقریباً ۳ ماه بعد در ۱۹ بهمن ماه انتخابات تهران تجدید شد. در تجدید انتخابات، هشت تن از نامزدهای جبهه ملی به مجلس شانزدهم راه یافتند.^۱

آیت‌الله کاشانی که در تبعید به سر می‌برد غیاباً به نمایندگی مجلس انتخاب شد و در دوران نخست وزیری منصور به ایران عزیمت کرد و آن‌چنان مورد استقبال و احترام عمومی و حتی اقلیت‌های مذهبی قرار گرفت که تا آن تاریخ دیده نشده بود.^۲

هیأت رئیسه دوره شانزدهم^۳

هیأت رئیسه سنی منتخب ۲۰ بهمن ۱۳۲۸ شمسی

عنوان	اسامی نمایندگان
رئیس	حسن مخبر فرهمند
منشی	خسرو قشقایی
منشی	محمدعلی مسعودی
منشی	ناظرزاده کرمانی
منشی	سالار بهزادی
منشی	ناصر صدری
منشی	محمود محمودی

۱. موحد، محمدعلی، همان، ص ۱۰۰.

۲. شریون، محمود، دولت مستعجل (دکتر محمد مصدق - آیت‌الله کاشانی)، تهران، علمی، ۱۳۷۴، ص ۱۲.

۳. صورت مذاکرات مجلس شورای ملی.

۱. به موجب ماده (۱۳) آیین‌نامه که به‌وسیله کمیسیون خاص اصلاح شد و در ۱۶/۳/۱۳۲۹ اجازه اجرای موقت آن به تصویب رسید، مقرر شد که هیأت رئیسه مجلس برای مدت یک سال انتخاب شود.

نمایندگان دوره شانزدهم^۱

ردیف	نام حوزه	نام نماینده	ملاحظات
۱	تهران	دکتر محمد مصدق	نخست وزیر شد و در ۱۲ اردیبهشت ۱۳۳۰ اولین کابینه خود را به مجلس معرفی کرد
۲	تهران	دکتر مظفر بقائی کرمانی	
۳	تهران	سید حسین مکی	
۴	تهران	سید ابوالحسن حائری زاده	
۵	تهران	عبدالقدیر آزاد	
۶	تهران	جمال امامی خوئی	
۷	تهران	دکتر سید علی شایگان	
۸	تهران	محمود نریمان	در ۱۳۳۰/۷/۱۱ وزیر دارایی شد
۹	تهران	سید محمد صادق طباطبائی	
۱۰	تهران	جواد مسعودی	
۱۱	تهران	سید علی بهبهانی	
۱۲	آباده	—	از انتخابات خبری به مجلس نرسید و کرسی منظر ماند
۱۳	اراک	حسین خاکباز	
۱۴	اراک	یوسف شکرائی	
۱۵	اردبیل	احمد وهاب زاده	
۱۶	ارسباران - اهر	علی اکبر امامی اهری	
۱۷	اصفهان	تقی برومند	
۱۸	اصفهان	مجتبی دولت آبادی	
۱۹	اصفهان	ابوالفتح قهرمان (سردار اعظم)	

۱. فرهنگ قهرمانی، عطاء الله، اسامی نمایندگان مجلس شورای ملی از آغاز مشروطیت تا دوره ۲۶ قانونگذاری، تهران، بی‌نا، ۱۳۵۶، ص ۲۱۷-۲۱۱.

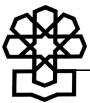
هیأت رئیسه اجلاسیه دوم منتخب ۳ اسفند ۱۳۲۹ شمسی

اسامی نمایندگان	عنوان
رضا حکمت (سردار فاخر)	رئیس
جواد گنجه‌ای	نایب رئیس
نورالدین امامی	نایب رئیس
غلامرضا فولادوند	* منشی
ناظرزاده	منشی
دکتر سید امامی	منشی
ناصر ذوالفقاری	منشی
صدرزاده	منشی
سالار بهزادی	منشی
امامی اهری	کارپرداز
نریمان	کارپرداز
عسگر صاحب جمع	کارپرداز
عرب شبیانی **	کارپرداز

* انتخاب منشی‌ها و کارپردازان روز ۶ اسفند به عمل آمد.

** آقای نریمان در ۱۱ مهر ۱۳۳۰ شمسی وزیر دارایی شد و آقای

عرب شبیانی روز ۲۸ مهر ۱۳۳۰ به سمت کارپرداز انتخاب شد.

ملاحظات	نام نماینده	نام حوزه	ردیف
	دکتر احمد سیداما می	تبریز	۴۲
	ولیزاده جوانشیری	تبریز	۴۴
	عمادالدین تربیتی	تربیت حیدریه	۴۵
	ابوالفضل حاذقی	جهرم	۴۶
	ابوالحسن صدر میرحسینی	جیرفت	۴۷
	محمدعلی غضنفری	لرستان - خرم آباد	۴۸
	محمدعلی صدر کشاورز	لرستان - خرم آباد	۴۹
	دکتر عبدالحسین راجی	خرمشهر	۵۰
در ۱۳۲۹/۳/۶ به قتل رسید و کرسی معطل ماند	احمد دهقان	خلخال	۵۱
	سید محمد الله ذکائی	خلخال	۵۲
	نور الدین امام خوئی	خوی - ماکو - سلماس	۵۳
	میرم吉د موسوی	خوی - ماکو - سلماس	۵۴
	حسن مکرم	درگز	۵۵
	حسین فرهودی	دزفول	۵۶
نام وی در این دوره گرگانی هم ذکر شده است	محمد آخوند جرجانی (گرگانی)	دشت گرگان - یموت - گنبد قابوس	۵۷
	مجید مؤقر	بنی طرف - دشت میشان - سوسنگرد	۵۸
	محمدعلی مسعودی	دماوند	۵۹
	حسن اکبری	رشت	۶۰
شغل دولتی قبول کرد و کرسی معطل ماند	ابوالقاسم امینی	رشت	۶۱
	محسن افشار صادقی	رضایه	۶۲
	مهری معین زاده باقری	رسانجان	۶۳
	امیرحسین خزیمه علم	زابل - سیستان	۶۴
	محمدحسن امیرافشاری	زنجان	۶۵

ملاحظات	نام نماینده	نام حوزه	ردیف
	مهدی ارباب	ایرانشهر، فهرج - بلوچستان	۲۰
	عباس اسلامی	بابل - بارفروش	۲۱
	دکتر علی جلالی	بابل - بارفروش	۲۲
	موسی گودرزی	بابل - بارفروش	۲۳
قبل از تصویب اعتبارنامه فوت شد و به جای او نصرالله شادلو انتخاب شد	اردشیر شادلو	جنورد	۲۴
	محمد طباطبایی (سلطان‌العلماء)	بروجرد	۲۵
	قاسم فولادوند	بروجرد	۲۶
	علی‌اکبر سالار بهزادی	بم	۲۷
	محمود محمودی	بندر پهلوی	۲۸
	دکتر مصطفی مصباح‌زاده	بندرعباس	۲۹
	شکرالله صفوی	بوشهر	۳۰
	دکتر حسن علوی	بوشهر	۳۱
	سلطان علی خان سلطانی (شیخ‌الاسلامی)	بهبهان - کوهکلیویه	۳۲
	عبدالحسین اورنگ (شیخ‌الملک)	بیجار و گروس	۳۳
	میرزا محمدعلی خان منصف	قائنات (بیرجند)	۳۴
	امیر نصرالله اسکندری	تبریز	۳۵
	حیبی پناهی	تبریز	۳۶
	موسی نقشبندی	تبریز	۳۷
	جواد گنجه‌ای	تبریز	۳۸
	ناصر صدر تبریزی	تبریز	۳۹
	عبدالحسین مجتهدی	تبریز	۴۰
	دکتر یوسف مجتبی	تبریز	۴۱
	علی‌اصغر سرتیپ‌زاده	تبریز	۴۲

ملاحظات	نام نماینده	نام حوزه	ردیف
	حاج آقارضا رفیع (قائم مقام الملک)	طوالش - گرگانرود	۹۱
	محسن گتابادی	تون - طبس - فردوس - گلشن	۹۲
	مرتضی حکمت	فسا	۹۳
	عباسقلی عرب شیبانی	فسا	۹۴
	محمدعلی نصرتیان	فومن	۹۵
	حسرو قشقایی	فیروزآباد - ایلات خمسه - فارس	۹۶
	عسگر صاحب جمع	قزوین	۹۷
	ابوالقاسم فقیهزاده	قزوین	۹۸
	ابوالفضل تولیت	قم	۹۹
	منوچهر تیمورتاش	قوچان	۱۰۰
شغل دولتی قبول کرد	محمدکاظم صالح شیبانی	کاشان - نطنز	۱۰۱
	الهیار صالح	کاشان - نطنز	۱۰۲
به علت قبول شغل کرسی او معطل ماند	عبدالوهاب اقبال	کاشمر	۱۰۳
ایشان از تهران نیز به نمایندگی انتخاب شد	دکتر مظفر بقائی کرمانی	کرمان	۱۰۴
از انتخاب نفر دوم خبری به مجلس نرسید	—	کرمان	۱۰۵
	عزیز اعظم زنگنه	کرمانشاه	۱۰۶
	هدایت الله خان پالیزی	کرمانشاه	۱۰۷
	ابوالفتح دولتشاهی	کرمانشاه	۱۰۸
	عباس قبادیان	کرمانشاه	۱۰۹
	سیدمحمدعلی شوشتري	گرگان	۱۱۰

ملاحظات	نام نماینده	نام حوزه	ردیف
	محمد ذوالفقاری	زنجان	۶۶
	ناصر ذوالفقاری	زنجان	۶۷
	عبدالصاحب صفائی حائری	ساری - تنکابن	۶۸
	دکتر نصرت الله کاسمی	ساری - تنکابن	۶۹
	سیدمهدی پیراسته	ساوه - زرند	۷۰
	میرزا علی بزرگنیا	سبزوار	۷۱
	دکتر احمد نبوی	سبزوار	۷۲
	احمد بهادری	سراب - گرمود - میانه	۷۳
	محمد عباسی	سقز - بانه	۷۴
	جواد عامری	سمنان - دامغان	۷۵
	ناصرقلی اردلان	ستندج	۷۶
	محمد رضا آصف	ستندج	۷۷
	عبدالحمید سندجی	ستندج	۷۸
	احمد ناظر زاده کرمانی	سیرجان	۷۹
	غلامرضا فولادوند	شاهroud	۸۰
	محمد ابریشم کار	شوشتار	۸۱
	دکتر محمدعلی هدایتی	شهری	۸۲
	دکتر غلامرضا کیان	شهرضا - قمشه	۸۳
از انتخابات خبری نشد و کرسی معطل ماند	—	شهرکرد - بختیاری	۸۴
	بهاء الدین کهید	شهریار - ساوجبلاغ - کردان	۸۵
	رضایا حکمت (سردار فاخر)	فارس - شیراز	۸۶
	علی محمد دهقان	فارس - شیراز	۸۷
	ابوالحسن رضوی	فارس - شیراز	۸۸
	مهدی صدر زاده	فارس - شیراز	۸۹
	لطفعی خان معدل	فارس - شیراز	۹۰

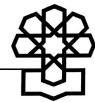
ملاحظات	نام نماینده	نام حوزه	ردیف
	حسین کوراوغلی	یزد	۱۳۲
	محمد هراتی	یزد	۱۳۳
	پطرس آبکار	اقلیت‌ها (ارامنه جنوب)	۱۳۴
	آرام بوداغیان	اقلیت‌ها (ارامنه مرکزی و شمال)	۱۳۵
	رستم گیو	اقلیت‌ها (زرتشتی)	۱۳۶
	دکتر موسی برال	اقلیت‌ها (کلیمیان)	۱۳۷

تحصیلات نمایندگان^۱

- ۱۲ درصد نمایندگان دارای تحصیلات قدیم در حد مدرسي بودند.
- ۲۰ درصد نمایندگان دارای تحصیلات قدیم در حد سطح بودند.
- ۱۳ درصد نمایندگان دارای تحصیلات جدید و در سطح دکترا بودند.
- ۱۵ درصد نمایندگان دارای تحصیلات جدید و در سطح لیسانس و مهندسی بودند.
- ۱۵ درصد نمایندگان دارای تحصیلات جدید و در سطح دیپلم و فوق دیپلم بودند.
- ۲۵ درصد نمایندگان دارای تحصیلات جدید و در سطح ابتدایی بودند.

ملاحظات	نام نماینده	نام حوزه	ردیف
	دکتر عبدالله معظمی	گلپایگان - خوانسار	۱۱۱
	عبدالرحمن فرامرزی	لار	۱۱۲
	غلامحسین ابتهاج	لنگرود - لاهیجان	۱۱۳
	شهاب حسروانی	کمره - خمین - محلات	۱۱۴
	فتحعلی خان افشار	مراغه	۱۱۵
	احمد حمیدیه	مراغه	۱۱۶
	ابوالحسن حکیمی	مشکین شهر - خیار	۱۱۷
	محمد سودآور	مشهد (خراسان)	۱۱۸
	محسن طاهری	مشهد (خراسان)	۱۱۹
	سید محمد قرشی	مشهد (خراسان)	۱۲۰
	سعید مکرم	مشهد (خراسان)	۱۲۱
	اسمعاعیل خان ظفری	نهاوند - تقویسرکان - دولت‌آباد - ملایر	۱۲۲
	هاشم‌خان ملک مدنی	نهاوند - تقویسرکان - دولت‌آباد - ملایر	۱۲۳
از انتخابات خبری به مجلس نرسید و کرسی منظر ماند	—	ساوجبلاغ - مکری - مهاباد	۱۲۴
	دکتر عبدالحسین طبا	نائین	۱۲۵
از انتخابات خبری به مجلس نرسید و کرسی منظر ماند	—	نجف‌آباد	۱۲۶
	حسن نبوی	نیشابور	۱۲۷
	محمد رضا آشتیانی زاده	خوار ورامین - ایوانکی ورامین	۱۲۸
	غلامحسین امیر قراگزلو	همدان	۱۲۹
	میرزا حسن‌خان مخبر فرهمند (مخبر حضور)	همدان	۱۳۰
	دکتر شیخ هادی طاهری	یزد	۱۳۱

۱. مروارید، یونس، نگاهی به ادوار مجالس قانونگذاری در دوران مشروطیت، تهران، اوحدی، ۱۳۷۷، ص ۳۲۹.

نام کمیسیون	اسامي اعضا
کمیسیون راه	عرب شیبانی، بزرگنیا، کشاورز صدر، آشتیانی‌زاده، غلامرضا فولادوند، ناصر صدری، ظفری، برومند، اقبال، دکتر جلالی، دولت‌آبادی، حمیدیه پناهی، اقبال، افشار صادقی، اردلان، بزرگنیا، بوداغیان، دکتر کیان، تیمور تاش، مجید مؤقر، محمد هراتی، دولت‌آبادی، ابریشم کار، امامی‌اهری، مهدی ارباب، شهاب خسروانی، آشتیانی‌زاده، سوادآور، کهدب مخبر فرهمند، ابریشم کار، سالار بهزادی، افشار صادقی، بهادری، ناظرزاده، فتحعلی افشار، پالیزی، کهدب، ناصر صدری، بوداغیان، گنجه دکتر نبوی، دکتر طاهری، دکتر جلالی، سالار بهزادی، دکتر طبا، دکتر علوی، دکتر راجی، دکتر مجتهדי، دکتر سید امامی، دکتر کاسمی، ناظرزاده، فرهودی
کمیسیون اقتصاد	تیمور تاش، ناصر ذوالفقاری، اعظم زنگنه، اقبال، رفیع، عامری، دکتر سید امامی، مخبر فرهمند، ملک مدنی، شکرائی، ابتهاج، حسن اکبر، دکتر طاهری، دکتر هدایتی، حاذقی، خسرو قشقائی، مؤقر، حکیمی
کمیسیون بهداری	صدرزاده، دکتر کاسمی، گنابادی، حاذقی، دکتر معظمی، دکتر سید امامی، محسن طاهری، دکتر علوی، دکتر نبوی، صفوی، ناظرزاده، ثقةالاسلامی، دکتر مجتهדי، سلطان‌العلماء، رضوی شیرازی، خاکباز، فرهودی، حکیمی
کمیسیون امور خارجه	قاسم فولادوند، محمد ذوالفقاری، مرتضی حکمت، قبادیان، ابتهاج، مسعودی، دکتر نبوی، دولتشاهی، ثقةالاسلامی، عرب شیبانی، ناظرزاده، ملک مدنی، رضوی شیرازی، دکتر کیان، فرشی، شوستری، سرتیپ‌زاده، محمود محمودی
کمیسیون فرهنگ	ظفری، برومند، خاکباز، تولیت، محسن طاهری، فقیه‌زاده، گودرزی، غضنفری، خسرو قشقائی، قهرمان، فرشی، مرتضی حکمت، ابریشم کار، حمیدیه، امیری، قراگوزلو، محمود محمودی، کوراغلی، گرانی
کمیسیون کشور	
کمیسیون کشاورزی	

۱- کمیسیون‌های دوره شانزدهم

دوره شانزدهم مجلس، مرکب از چهار کمیسیون محاسبات، عرایض، امور استخدام و بودجه به همراه ۱۲ کمیسیون متناظر با وزارت‌خانه‌ها بوده که نام کمیسیون‌ها و اسامی اعضای هر یک از کمیسیون‌ها در جدول زیر آورده شده است.^۲

نام کمیسیون	اسامي اعضا
کمیسیون محاسبات	سلطانی، فتحعلی افشار، غلامرضا فولادوند، محسن طاهری، اردلان فرهودی
کمیسیون عرایض	حاذقی، گودرزی، مجید موسوی، ناصر ذوالفقاری، شوستری، حکیمی
کمیسیون امور استخدام	شوستری، قاسم فولادوند، فتحعلی افشار، بهادری، مکرم، دکتر هدایتی، سعید مهدوی، دولتشاهی، امامی‌اهری، فرهودی، گنجه، سرتیپ‌زاده
کمیسیون بودجه	دکتر معظمی، ملک مدنی، صاحب‌جمع، نبوی، دکتر مصباح‌زاده، امیر نصرت اسکندری، شکرائی، خسرو قشقائی، دکتر طاهری، عمار تربتی، ستدجی، امام خوئی، دکتر کیان، عرب شیبانی، قهرمان، شهاب خسروانی، کشاورز صدر، قبادیان
کمیسیون دادگستری	فقیه‌زاده، گنابادی، سلطان‌العلماء، غلامرضا فولادوند، کشاورز صدر، جواد عامری، سلطانی، صدرزاده، گودرزی، صاحب‌جمع، رضوی شیرازی، عمار تربتی، اورنگ، صفائی، امامی‌اهری، نبوی، پیراسته، مجید موسوی
کمیسیون نظام	فرهودی، فرامرزی، محمدعلی آصف، دکتر راجی، مجید مؤقر، شهاب خسروانی، ملک مدنی، دکتر هدایتی، خاکباز، احمد دهقان، اسلامی قبادیان، گودرزی، احمد دهقان، محمد ذوالفقاری، افشار صادقی، دکتر علوی، غضنفری، تیمور تاش، عباسی، قهرمان، سعید مهدوی، ناصر صدری
کمیسیون دارایی	بهادری، امیر قراگزلو، مخبر فرهمند، سلطانی، آصف، بزرگنیا، ابوالقاسم امینی، قهرمان، پناهی، عباسی، حسن اکبر، صفائی، احمد دهقان، مکرم، اردلان، امامی‌اهری، گنجه، غضنفری

۱- صورت مذاکرات مجلس شورای ملی.

۲- اسامی اعضای مربوط به اولین دور انتخابات کمیسیون‌ها است.

نام فرید دزفول به صاحب امتیازی دکتر گوشه‌گیر منتشر می‌کرد.^۱

۲. جبهه ملی

جبهه ملی ایران در اول آبان ۱۳۲۸ تشکیل شد. با تشکیل جبهه ملی تمام عناصر ملی و میهنپرست و علاقمندان به آزادی انتخابات و مطبوعات پیرامون آن گرد آمدند تا به منظور استقرار و گسترش حکومتی دموکراتیک که هدف همه آزادیخواهان بود، به استقلال کامل کشور دست یابند. پس از تشکیل جبهه ملی، اولین پایه آن آزادی مطبوعات، لغو حکومت نظامی، انتخابات عادلانه اعلام شد. این جبهه برنامه کار خود را استقرار عدالت اجتماعی، اجرای قانون اساسی، انتخابات آزاد، آزادی بیان و عقاید سیاسی، بهبود وضع اقتصادی بیان کرد.^۲

همان‌گونه که گفتیم، هشت تن از نامزدهای جبهه ملی در انتخابات تهران، به مجلس راه یافته‌ند و در راستای برنامه‌های حزب و به‌ویژه ملی کردن صنعت نفت فعالیت‌های بسیاری کردند. فعالیت‌های این تشكل که بیشتر یک جبهه سیاسی بود تا یک حزب سیاسی، بزرگترین اثر را در جریانات سیاسی کشور باقی گذاشت.^۳

۳. حزب ملت ایران بر بنیاد پان ایرانیسم

این حزب انسحابی از حزب پان ایرانیست پژشکپور بود که رهبری آن را داریوش فروهر به‌عهده داشت و هنگام ملی شدن صنعت نفت از نمایندگان جبهه ملی در مجلس

پس از پایان دوره پانزدهم مجلس شورای ملی و به خصوص در جریان انتخابات دوره شانزدهم، احزاب و جماعت‌های جدیدی به وجود آمد که برخی از آن‌ها بسیار کم‌دومام بودند.^۱ مهم‌ترین احزاب این دوره عبارتند از:

۱. حزب زحمتکشان ملت ایران

این حزب در ۲۶ اردیبهشت ۱۳۳۰، از ائتلاف «دکتر بقایی کرمانی» و «خلیل ملکی» تشکیل شد. رهبری این حزب را دکتر بقایی که یکی از وکلای مؤثر مجلس بود، به عهده داشت. او به عنوان یکی از متحصلان به دربار در اعتراض به انتخابات مجلس شانزدهم، در شمار بینانگذاران جبهه ملی بود و حزب زحمتکشان نیز یکی از احزاب تشکیل‌دهنده این جبهه محسوب می‌شد. این حزب در حقیقت با هدف حمایت از نهضت ملی ایران و گردآوردن نیروهای پراکنده مدافعانه نهضت و ایجاد تشکلی در برابر حزب توده ایجاد شد. حزب زحمتکشان از همان آغاز به دو جناح تقسیم شد که هر یک وظیفه و نقشی را به عهده گرفتند، جناح بقایی به فعالیت‌های سیاسی و پارلمانی مشغول شد و جناح ملکی به امور تشکیلات، آموزش و انتشارات حزب پرداخت. پس از مدتی، ملکی و عده زیادی از دوستان وی از حزب زحمتکشان جدا شدند. حزب زحمتکشان بقایی نیز به مخالفت با دکتر مصدق و نهضت ملی پرداخت و در زمینه‌سازی کودتا ۲۸ مرداد ۱۳۳۲، با سایر مخالفان مصدق همگام شد. پس از کودتا، این حزب در ادوار و مقاطع مختلف، چند بار دیگر با همین نام یا با نام «جمعیت هواداران آزادی» به فعالیت ادامه داد. ارگان حزب زحمتکشان روزنامه شاهد بود. حزب زحمتکشان در برخی شهرها نیز فعال بود، از جمله در دزفول که روزنامه‌ای به

۱. برگرفته از: -لولئی، کیوان، «درآمدی بر تحزب در دهه بیست»، مجله یاد، شماره‌های ۵۴-۵۳-۵۶ و ۵۵-۵۷، ص ۲۳۸.

-میر شانه‌چی، محسن، احزاب سیاسی ایران، تهران، رسا، ۱۳۷۵، ص ۶۹-۷۰.

۲. نوذری، عزت‌الله، تاریخ احزاب سیاسی در ایران، شیراز: نوید شیراز، ۱۳۸۰، ص ۶۰-۶۱.

۳. لولئی، کیوان، «درآمدی بر تحزب در دهه بیست»، مجله یاد، شماره‌های ۵۴-۵۳-۵۶ و ۵۵-۵۷، ص ۲۳۰.

۱. لولئی، کیوان، «درآمدی بر تحزب در دهه بیست»، مجله یاد، شماره‌های ۵۴-۵۳-۵۶ و ۵۵-۵۷، ص ۲۳۹.

ملی عضویت داشت و در مبارزات ملی شدن نفت فعال بود، اما پس از چندی در صف نیروهای مخالف نهضت ملی به رهبری مصدق قرار گرفت و قنات آبادی به عنوان یکی از نمایندگان اقلیت در مجلس شورای ملی با فراکسیون نهضت ملی به مخالفت برخاست. روزنامه ملت ما با امتیاز و مدیریت شمس، ارگان مجمع و در شمار جراید فعال مخالف نهضت ملی بود. مدتی نیز روزنامه دموکراسی اسلامی (به مدیریت شمس قنات آبادی) ارگان مجمع محسوب می‌شد. از دیگر روزنامه‌های مجمع مسلمانان مجاهد، روزنامه مهر میهن بود که مدیریت آن را نیز قنات آبادی به عهده داشت.^۱

از دیگر احزاب این دوره می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

جمعیت هوداران صلح که در واقع همان حزب توده بود که به این نام به میدان آمد، حزب سومکا^۲ که مرآت‌نامه آن شباهت تامی به حزب نازی آلمان داشت، کنگره کارگران که به دستور رزم آرا از ائتلاف اتحادیه‌های کارگری به وجود آمد، جبهه کار که کشاورز صدر با جلب عده‌ای از کارگران کنگره آن را تشکیل داد.

فراکسیون‌های دوره شانزدهم

در دوره شانزدهم، گروه پارلمانی جبهه ملی را فراکسیون کوچک وطن تشکیل می‌داد که مرکب بود از هفت نماینده جبهه ملی به علاوه الهیار صالح نماینده کاشان. با این حال فراکسیون مزبور از نظر کیفی بر تمام رقیبانش برتری داشت. برنامه کار این فراکسیون، مخالفت با قرارداد گس - کلشائیان و حفظ و حراست آزادی‌های فردی و اجتماعی بود.

۱. برگرفته از: مدیر شانه‌چی، محسن، همان، ص ۷۱.
۲. برگرفته از: مدیر شانه‌چی، محسن، احزاب سیاسی ایران با مطالعه موردی نیروی سوم و جامعه سوسیالیست، تهران، رسایل، ۱۳۷۵، ص ۸۰.

۳. همان، ص ۷۴.

۴. همان، ص ۷۱.

همایت می‌کرد. روزنامه ندای پان ایرانیسم که گاه به نامهای آپادانا و مرد فردا منتشر می‌شد، ارگان آن بود و روزنامه آرمان ملت نیز از طرف این حزب منتشر می‌شد.^۱

۴. نیروی سوم

اختلافات درونی حزب زحمتکشان و مواضع جدید بقایی علیه مصدق سبب شد که ملکی و یاران او در مهر ۱۳۲۱ حزب جدیدی به نام نیروی سوم تشکیل دهنده از زحمتکشان جدا شوند.

هفت‌نامه نیروی سوم که ارگان سازمان جوانان حزب زحمتکشان بود، از این پس با تبدیل به روزنامه خبری و سیاسی، به ارگان نیروی سوم مبدل شد و علم و زندگی نیز به عنوان نشریه تئوریک حزب نیروی سوم انتشار می‌یافت.^۲

این حزب به همراه حزب پان ایرانیسم و حزب ایران که هسته اصلی آن کانون مهندسین ایران بود و جمعیت آزادی مردم ایران - بخش عمده نهضت خدابرستان سوسیالیست که در سال ۱۳۲۲ به وسیله محمد نخشب شکل گرفت^۳ - جبهه مؤتلفه احزاب ملی را در دفاع از نهضت ملی به وجود آوردند و پس از ۲۸ مرداد نیز این چهار حزب، احزاب وابسته به نهضت مقاومت ملی را تشکیل دادند.^۴

۵. مجمع مسلمانان مجاهد

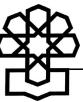
این تشکیلات که به رهبری شمس الدین قنات آبادی به وجود آمد، در آغاز در جبهه

۱. مدیر شانه‌چی، محسن، همان، ص ۷۱.

۲. برگرفته از: همان، ص ۱۰۸ - ۱۰۹.

۳. همان، ص ۷۴.

۴. همان، ص ۷۱.

۲. کابینه علی منصور (دومین کابینه) ۱۴ فروردین ۱۳۲۹ شمسی
گرچه شاه نسبت به منصور احساسات ضد و نقیضی داشت و او را سیاستمدار مکتب قدیم تلقی می‌کرد که چندان اشتیاقی به تحکیم تفوق سلطنت ندارد، اما بنا به خواست انگلیس‌ها، منصور به نخست وزیری رسید و در ۲۱ فروردین ۱۳۲۹ کابینه منصور به اتفاق آرا مورد تأیید مجلس شورای ملی قرار گرفت.^۱

پس از روی کار آمدن کابینه منصور، هر چه به نخست وزیر فشار آوردنده که درباره قرارداد الحاقی اظهارنظر کند، نفیاً یا اثباتاً اظهاری نکرد و تعیین تکلیف آن را به عهده مجلس گذاشت.^۲

از وقایع دوران کوتاه نخست وزیری منصور می‌توان بازگشت آیت الله کاشانی از لبنان به ایران، ترور احمد دهقان مدیر مجله تهران مصوّر و انتقال جسد رضا شاه از مصر به ایران را نام برد.

منصورالملک روز ۵ تیر ۱۳۲۹ از نخست وزیری استغفار داد.

۳. کابینه رزم آرا (اولین کابینه) ۶ تیر ۱۳۲۹ شمسی
با استغفاری علی منصور به فرمان محمدرضا شاه، شاه که توانسته بود موافقت انگلیسی‌ها و امریکایی‌ها را با نخست وزیری رزم آرا کسب کند، بدون اتلاف وقت و بدون اخذ رأی تمایل از مجلسین رزم آرا را به نخست وزیری منصب کرد.
هنگامی که رزم آرا برای معرفی کابینه‌اش در مجلس حضور یافت، با مخالفت شدید عده‌ای از نمایندگان مواجه شد و علیه او سخنرانی‌های بسیاری شد. آیت الله کاشانی نیز اعلامیه‌ای منتشر ساخت که در آن بهشدت با رزم آرا مخالفت کرد.

۱. برگرفته از: عظیمی، فخرالدین، بحران دموکراسی در ایران، ترجمه عبدالرضا هوشنگ مهدوی، بیژن نوذری، تهران، البرز، ۱۳۷۴، ص ۲۹۴ - ۲۹۵.

۲. برگرفته از: مکی، حسین، کتاب سیاه، بی‌جا، انتشارات نور، ۱۳۵۶، ص ۴۴.

گروه‌های سیاسی دیگری که در این مجلس حضور داشتند عبارت بودند از: فراکسیون جوان، که حامی جبهه ملی بودند،^۱ گروه اقلیتی به رهبری جمال امامی که با دولت مصدق و مسئله ملی شدن سازگاری نداشتند.^۲ فراکسیون انگلیسی سرکردگان محافظه‌کار جنوبی، حدود چهل تن از زعمای مستقل مانند: ابوالقاسم امینی، خسرو قشقایی و ناصر ذوالقدری و گروه اکثریت بزرگ نمایندگان شاه دوست که این اکثریت علاوه براین که ممکنی به سنا بود از شاه دوستان کهنه‌کاری چون اسفندیاری و متین دفتری و سیاستمداران مهمی انباشته بود که به رغم اختلافات پیشین خود با شاه اکنون پشتیبان وی بودند مانند: تقی‌زاده، حکیمی، ملک‌زاده، فرخ و عباس مسعودی.^۳

کابینه‌های دوره شافعی‌دهم

۱. کابینه ساعد

پس از گشایش مجلس، دولت ساعد طبق سنن پارلمانی برنامه خود را به مجلس ارائه کرد. بحث بر سر برنامه دولت ساعد، تا جلسه ۹ - ۲۳ اسفندماه - ادامه داشت و در آخر جلسه، رئیس مجلس ادامه بحث را به جلسه ۲۰ فروردین ماه - به علت تعطیلات مجلس - موكول کرد. اما دولت ساعد قبل از ۲۰ فروردین ماه مستعفی شد.

۱. صورت مذاکرات مجلس شورای ملی، دوره ۱۶.

۲. مروارید، یونس، همان، ص ۲۹۳.

۳. آبراهامیان، برواند، ایران میان دو انقلاب، ترجمه کاظم فیروزمند، حسن شمس‌آوری، محسن مدیر شانه‌چی، تهران، نشر مرکز، ۱۳۷۷، ص ۲۲۵.

انگلستان نیز روابط حسن‌های داشت، برای نخستوزیری در نظر گرفت.^۱ شاه هیچ‌گونه رأی تمایلی از مجلس نخواست. بدین جهت نمایندگان جبهه ملی (اگرچه اعلاء را بر سایر کاندیداها ترجیح می‌دادند) از دادن رأی اعتماد به او خودداری کردند و پس از مذاکرات تندی تالار مجلس را ترک گفتند. البته حساسیت اوضاع و خطر انحلال پارلمان چنین معنی می‌داد که مجلس باید به زمامداری اعلاء گردن نهد. بدین جهت مجلس شورای ملی با ۷۱ رأی موافق در برابر ۲۸ رأی مخالف به کابینه اعلاء رأی داد.^۲

نخستوزیری اعلاء مصادف شد با تصویب قانون ملی شدن صنعت نفت و در نتیجه اعلاء نتوانست بیش از سه ماه دوام بیاورد و به علت ضعف و ناتوانی در حل بحران نفت و فشار دولت انگلستان، در ۶ اردیبهشت ۱۳۳۰ استعفای خود را تسلیم شاه کرد.^۳

۵. دکتر محمد مصدق (اولین کابینه) ۱۲ اردیبهشت ۱۳۳۰ شمسی

از زمان رزم آرا، شاه به فکر نخستوزیری سیدضیاء بود تا به این ترتیب دولت انگلیس را خشنود و راضی نگهاردد. اما تا وقتی رزم آرا بر سر راه او قرار داشت این کار ممکن نبود، چون از طرفی او باید خود را با حریف نیرومندی مانند رزم آرا طرف کند و از طرف دیگر جواب مصدق و نهضت ملی را بدهد که به هیچ قیمتی زیر بار حکومت سیدضیاء نمی‌رفتند. در نتیجه در زمان نخستوزیری رزم آرا شاه سه بار به مصدق پیشنهاد نخستوزیری کرد تا در وهله اول با استفاده از محبویت مصدق، رزم آرا را از صحنه بیرون کند، سپس در موقعیت مناسب با کمک اکثریت محافظه‌کار مجلس شانزدهم، سیدضیاء را بر سر کار آورد. اما مصدق هیچ یک از این پیشنهادها

به برنامه کابینه رزم آرا از هر جهت انتقاد شد، ولی با توجه به پشتیبانی شاه، مجلس شورای ملی با اکثریت ۹۵ رأی موافق، ۸ رأی مخالف و ۳ رأی ممتنع به او رأی اعتماد داد.^۱

از وقایع مهم دولت رزم آرا عبارتند از:

- پیشنهاد ملی شدن صنعت نفت،
- تشکیل کنفرانس اقتصادی کشورهای اسلامی در تهران،
- فرار زندانیان توده‌ای از زندان قصر،
- عقد قرارداد میان ایران و امریکا با عنوان اصل چهار تروم،
- تصویب و اجرای قرارداد اقتصادی ایران و شوروی،
- استیضاح دولت در مجلس درباره نفت.^۲

سرانجام رزم آرا در روز چهارشنبه ۱۶ اسفند ۱۳۲۹، به وسیله خلیل طهماسبی، از اعضای جمعیت فدائیان اسلام، هدف گلوله قرار گرفت و کشته شد.

۶. کابینه حسین اعلاء (اولین کابینه) ۱۸ فروردین ۱۳۳۰ شمسی

گفتنی است در فاصله میان نخستوزیری رزم آرا و اعلاء، خلیل فهیمی به سمت کفالت نخستوزیری منصوب شد.

پس از کشته شدن رزم آرا شاه که فکر می‌کرد باید رابطه خود را با امریکا استحکام بخشد، برای جلوگیری از فشارهای روزافزون مخالفان، حسین اعلاء سیاستمدار را که سال‌ها به عنوان سفیر در امریکا خدمت کرده بود و در ضمن با

۱. مروارید، یونس، نگاهی به ادوار مجلس قانونگذاری در دوران مشروطیت، تهران، اوحدی، ۱۳۷۷، ص ۳۲۵.

۲. عظیمی، فخرالدین، همان، ص ۲۲۴.

۳. اداره کل آرشیو، استناد و موزه دفتر رئیس جمهور، میرحسین موسوی، تهران: انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۷۹، ص ۲۴۱.

۱. عظیمی، فخرالدین، همان، ص ۳۱۰ - ۳۱۱.

۲. اداره کل آرشیو، استناد و موزه دفتر رئیس جمهور، دولتهای ایران از میرزا ناصرالله خان مشیرالدوله تا میرحسین موسوی، تهران: انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۷۹، ص ۲۴۱.

۱۳۲۱ سقوط کرد و دکتر مصدق برای بار دوم مأمور تشکیل کابینه شد. وی در تاریخ ۴ مرداد ماه ۱۳۲۱ کابینه دوم خود را تشکیل داد و اعضای آن را به مجلس شورای ملی معرفی کرد.

اهم اقدامات و حوادث مقارن این دولت عبارتند از:^۱

۱. ملی شدن صنایع نفت ایران،
۲. شرکت مصدق در دادگاه لاهه برای دفاع از حقوق ملت ایران در برابر زورگویی،

۳. ایجاد شکاف میان اعضای جبهه ملی که مصدق در رأس آن قرار داشت،
۴. تظاهرات علیه حکومت مصدق از طرف توده‌ای‌ها و مخالفین که منجر به زد و خورد شدید میان موافقان و مخالفان شده و مأموران هم خودسرانه مردم را به رگبار بستند. از این رو مصدق برای جلوگیری از هرج و مرج برخلاف میل باطنی خود حکومت نظامی اعلام کرد.

۵. عدم پیشرفت مذاکرات نفت میان ایران و مقامات انگلیس،
۶. کارشکنی دولت روسیه در بازپرداخت مطالبات و استرداد طلاهای ایران.

مطبوعات در دوره شانزدهم

در این دوره مطبوعات از اهمیت خاصی برخوردار بودند؛ اما به دلیل وضع قانون خفقان‌آور مطبوعات در اواخر دوره پانزدهم، مطبوعات در دوره شانزدهم روزگار سختی داشته و محدودیت‌های بسیاری بر جاید اعمال می‌شد.

فشار بر مطبوعات به منظور جلوگیری از ملی کردن نفت، در دوران رزم‌آرا به

۱. وزارت کشور، سیری در ۲۴ دوره قانونگذاری مجلس شورای ملی، نشریه شماره ۶ دفتر انتخابات، ۱۳۶۸، ص

۷۷-۷۶

را نپذیرفت. پس از ترور رزم‌آرا، حسین اعلاء نخست وزیر شد، اما در مدت کوتاهی شاه از خواست که استعفا بدهد و قرار شد در یک جلسه فوق العاده مجلس، جمال امامی در وله اول به مصدق پیشنهاد نخست وزیری کند و به خیال این‌که مصدق بار دیگر این پیشنهاد را رد خواهد کرد، سپس موضوع نخست وزیری سید ضیاء، مطرح شود. اما مصدق از این نقشه با خبر شد و برای جلوگیری از نخست وزیری سید ضیاء این پیشنهاد را پذیرفت و نخست وزیر شد.^۱

صدق در این رابطه گفته است:

«موافقت من هم روی این نظر بود که طرح نمایندگان راجع به ملی شدن صنعت نفت از بین نزود و در مجلس تصویب شود چنان‌چه آقای سید ضیاء الدین نخست وزیر می‌شد دیگر مجلس نمی‌گذاشت تا من بتوانم موضوع را تعقیب کنم. مرا هم با یک عده توقيف یا تبعید می‌کرد. به‌طور خلاصه مملکت را قرق می‌نمود تا از هیچ کجا و هیچ کس صدایی بلند نشود و او کار خود را به اتمام رساند».^۲

به این ترتیب مصدق با این شرط که انتصاب او به صورت رسمی مورد تأیید مجلس قرار گیرد، این پیشنهاد را پذیرفت. بنابراین «رأی تمایل» سنتی پارلمانی تجدید حیات یافت و از مجموع ۹۰ نفر نماینده حاضر ۷۹ نفر نسبت به مصدق ابراز تمایل کردند. متعاقب آن فرمان شاه مبنی بر انتصاب مصدق به نخست وزیری در ۸ اردیبهشت ۱۳۳۰ صادر شد.^۳

صدق در ۲۵ تیر ۱۳۳۱ به سبب رد تقاضای واگذاری اختیارات ویژه و پست وزارت جنگ به وی از طرف شاه، از نخست وزیری استعفا کرد. شاه احمد قوام را مأمور تشکیل کابینه نمود؛ ولی دولت قوام با قیام یکپارچه مردم در روز ۳۰ تیر

۱. برگرفته از: کاتوزیان، محمدرضا همایون، استبداد، دموکراسی و نهضت ملی، تهران، نشر مرکز، ۱۳۷۲، ص ۱۱۸-۱۱۹.

۲. مصدق، محمد، خاطرات و تأملات دکتر محمد مصدق، تهران، علمی، ۱۳۷۵، ص ۱۷۸.

۳. عظیمی، فخر الدین، همان، ص ۳۴۸.

اوپر اجتماعی و عملکرد مجلس در دوره شانزدهم

مجلس شانزدهم روز ۲۰ بهمن ۱۳۲۸ بعد از بازگشت شاه از سفر امریکا افتتاح شد.^۱ در این تاریخ هنوز نمایندگان تهران معلوم نشده بودند. دولت می‌خواست مجلس پیش از حضور نمایندگان جبهه ملی رسمیت خود را اعلام کند و انتخاب رئیس و کمیسیون‌ها را پشت سر بگذارد.

در اولین جلسه مجلس مراسم تحلیف نمایندگان اجرا شد و اعضای شعب ششگانه انتخاب شدند.

در جلسه دوم هر یک از شعب، اعضای کمیسیون تحقیق را معرفی کردند. همچنین در این جلسه اعتبارنامه نمایندگان قرائت و ۹۸ اعتبارنامه تصویب شد. به‌دلیل ادامه جلسات مجلس و تصویب اعتبارنامه نمایندگان، در جلسه سوم نسبت به انتخاب هیأت رئیسه دائم مجلس اخذ رأی به عمل آمد و در نتیجه آقای سردار فاخر حکمت به عنوان رئیس و آقایان دکتر عبدالله معظمی و جواد گنجه به عنوان نواب رئیس در هیأت اجلالیه اول دوره شانزدهم قانونگذاری انتخاب شدند.^۲ مجلس شانزدهم، از نظر اجتماعی و این که عمدتاً از افراد طبقه اعیان تشکیل می‌شد، با مجالس گذشته فرقی نداشت. از ۱۳۱ نماینده، ۸۳ درصد از زمینداران، تجار ثروتمند، یا کارمندان عالی‌رتبه بودند.^۳

با گشایش مجلس شانزدهم و برکناری ساعد، علی منصور به نخست وزیری رسید. در ۴ خرداد ۱۳۲۹ مصدق نطق مهمی در مجلس ایراد کرد و تشکیل مجلس مؤسسان را غیرقانونی نامید و قویاً محکوم کرد. وی شاه را متهم کرد که به سبک

اوج خود رسید. رزم آرا فشار فوق العاده‌ای بر جراید وابسته به اقلیت وارد می‌کرد و به روزنامه‌هایی که به زبان اقلیت بودند، حمله می‌کرد. یکی دو چاپخانه را چاقوکش‌های حکومت به باد غارت گرفته بودند، از توزیع و انتشار روزنامه‌های ارگان جبهه ملی با تمام قوا جلوگیری می‌کردند. چاپخانه‌ای که روزنامه شاهد را چاپ می‌کرد، زیر نظر گرفتند. روزنامه باخته امروز و مدیر آن دکتر فاطمی و همه جراید جبهه ملی را توقيف کردند.

به‌دلیل این حملات، نمایندگان اقلیت مجلس و برخی مدیران جراید دست به تحصین زدند و نمایندگان در جلسات متعدد مجلس به بحث در مورد جراید و مدیران آن‌ها ادامه دادند تا بالآخره در روز ۱۴ دی ۱۳۲۹ شمسی، دولت طرح الغای قوانین مطبوعاتی را به مجلس تقدیم و این طرح پس از چند جلسه مذاکره به تصویب رسید. پس از تشکیل کابینه دکتر مصدق، ایشان در روز یازدهم اردیبهشت به مناسبت روز کارگر در جمعی از کارگران و روزنامه‌نگاران به آزادی مطبوعات و عدم سوءاستفاده از آن از سوی ارباب قلم تأکید کرد. اما به رغم این گفتار صریح، طولی نکشید که شکوه و شکایت از مزاحمت‌هایی که متوجه بعضی روزنامه‌های مخالف می‌شد، در مجلس بلند شد.

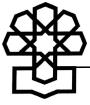
مهم‌ترین واقعه مربوط به مطبوعات، واقعه ۱۴ آذر ۱۳۳۰ بود. در این روز عده‌ای تظاهرکننده به نام دانشجو و در اعتراض به اخراج چند دانشجو تظاهراتی برپا کردند. این جمعیت خشمگین و تظاهرکننده به روزنامه‌های به سوی آینده، نوید آزادی، فرمان، آتش، سیاسی و طلوع حمله کردند و اثاثیه این روزنامه‌ها را شکستند. به‌دلیل این حملات، عده‌ای از مدیران جراید در مجلس شورای ملی متحصن شدند و تا آخرین جلسه مجلس دوره شانزدهم در تحصین خود باقی ماندند.^۴

۱. نخستین دوره مجلس سنای نیز در همین روز گشایش یافت.

۲. مروارید، یونس، ادوار مجلس قانونگذاری در دوران مشروطیت، ج ۳، تهران، اوحدی، ۱۳۷۷، ص ۲۵۶.

۳. آبراهامیان، پرواند، ص ۲۲۵.

۴. برگرفته از: ذاکر حسین، عبدالرحمیم، همان، ص ۲۶۲ - ۲۸۱.

مرکب از ۱۸ نفر نمایندگان مجلس بود و دکتر مصدق ریاست آن را بر عهده داشت. پس از استعفای منصور، در ۶ تیر ۱۳۲۹ رزم آرا برای معرفی هیأت دولت در جلسه مجلس حضور یافت و از بدرو رود با مخالفت شدید دکتر مصدق، بقایی، مکی، آزاد، صالح، نریمان و شایگان مواجه شدند که فریاد می‌زدند ملت ایران زیر بار دیکتاتور نمی‌رود. از مجلس بیرون برو و ... و رزم آرا در همین وضعیت آشفته به معرفی هیأت دولت پرداخت.

در همین روز آیت‌الله کاشانی و جبهه ملی اعلامیه‌هایی علیه نخست وزیری رزم آرا صادر کردند. اما به رغم این مخالفتها، در جلسه ۱۳ تیر ۱۳۲۹، اکثریت مجلس به دولت رزم آرا رأی اعتماد دادند.

رزم آرا در ۲۲ تیر ۱۳۲۹ مسئله عدم تمرکز سیاسی و تأسیس انجمن‌های محلی را به صورت ماده و احدهای به مجلس تقدیم کرد. این مسئله سبب اصلی مشاجره‌ای مداوم میان دولت و مجلس شد و مخالفت شدید نمایندگان مجلس را برانگیخت. کاشانی، مصدق و پیروانشان به دلیل این‌که لایحه مزبور، زمینه را برای تجزیه ایران فراهم می‌سازد، با آن به مخالفت برخاستند و این لایحه عملاً در مجلس دفن شد.^۱

از طرح‌های مهمی که در این دوره به تصویب مجلس رسید، طرح الغای قوانین مربوط به مطبوعات به استثنای قانون پنجم محرم ۱۳۲۶ قمری بود. توقیف برخی جراید گروه اقلیت و مدیران آن‌ها و به دنبال آن تحصن نمایندگان اقلیت و برخی مدیران جراید در مجلس و نیز موقعیت ضعیف دولت در برابر پارلمان، رزم آرا را وادار کرد که با این طرح موافقت نماید. طرح مذکور روز ۱۴ دی ۱۳۲۹ به مجلس تقدیم شد و پس از چند جلسه مذاکره و ارجاع به کمیسیون سرانجام در ۲۷ بهمن ۱۳۲۹ شمسی به تصویب رسید.

اصولاً مجلس شانزدهم، یکی از جنجالی‌ترین و پرسروصداترین ادوار

۱. عظیمی، فخرالدین، همان، ص ۲۱۱.

دیکتاتوری و برخلاف منافع ملی رفتار می‌کند و به او نصیحت کرد که از هرگونه اقدامات مخالف قانون اساسی دست بردارد و از اصرار در کسب حق و توکه اجرای قوانین را به حالت تعليق در خواهد آورد صرف نظر کند. نطق مدرس مورد تأیید اکثریت نمایندگان قرار گرفت و پاسخ منصور هرچند او را متعهد نمی‌ساخت ولی کاملاً لحن موافق داشت.^۲

در ۲۰ خرداد ۱۳۲۹، بنا به دعوت دولت، آیت‌الله کاشانی که پس از واقعه ۱۵ بهمن ۱۳۲۷ به لبنان تبعید شده بود در میان شور و هیجان و استقبال پرشکوه مردم و علمای اسلام و اعضای جبهه ملی به ایران بازگشت. چنین استقبالی تا آن تاریخ در ایران بی‌سابقه بود.

در همین زمان انگلیس‌ها به فشارهای خود برای تسلیم قرارداد الحاقی نفت به مجلس افزودند و منصور که هیچ تمایلی به مطرح کردن این موضوع نداشت بدون تعیین موضع خویش، با احتیاط قرارداد را به مجلس تقدیم کرد.^۳

در جلسه ۲۸ خرداد ۱۳۲۹ مجلس شورای ملی، دکتر مصدق متن پیام آیت‌الله کاشانی را قرائت کرد. خلاصه پیام ایشان عبارت بود از:

«نفت ایران متعلق به ملت ایران است، کسانی که مرا تبعید کردند باید مجازات شوند، قتل ناصر فخر آرائی مانع کشف دسیسه خائنین شد، ملت ایران زیر بار دیکتاتوری نمی‌رود و تصمیمات مجلس مؤسسان اعتباری ندارد».^۴

روز ۳۰ خرداد ۱۳۲۹ مجلس شورا به تقاضای منصور، کمیسیون مخصوصی را برای رسیدگی به کار نفت تشکیل داد و لایحه نفت را به این کمیسیون ارجاع کرد.^۵ کمیسیون مخصوص نفت از ۵ تیر ۱۳۲۹ جلسات خود را تشکیل داد. این کمیسیون

۱. عظیمی، فخرالدین، همان، ص ۲۹۸.

۲. همان، ص ۲۰۱.

۳. موحد، محمدعلی، همان، ص ۱۰۱.

۴. عاقلی، باقر، روز شمار تاریخ ایران، ج ۱، تهران، گفتار، ۱۳۷۲، ص ۶۳۴.

قانونگذاری از تاریخ مشروطیت ایران است. وجود جناح‌های مختلف و متعدد، با طرز تفکرهای متفاوت و در عین حال فعال، سبب شده بود که طرح هر مسأله‌ای در مجلس جنجال‌ها و تشنجات فراوانی را به دنبال داشته باشد. از جمله این مسائل می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

- قانون مصوب ۱ تیر ۱۳۲۸ مجلس مبنی بر اعطای اختیار به دولت جهت بررسی تشکیلات اداری کشور به منظور تصفیه احتمالی آن،
- استیضاح دولت رزم‌آرا به علت تعلل در استیفای حقوق ملت ایران و عدم اجرای قانون ۲۹ مهر ۱۳۲۶ در مورد نفت جنوب به وسیله دکتر مصدق، حائزیزاده صالح، دکتر هدایتی، دکتر علوی و حسین مکی،
- استیضاح وزیر دادگستری از طرف حسین مکی،
- استیضاح جمال امامی از دولت.

اما، بزرگترین خدمت دوره شانزدهم، ملی کردن صنعت نفت بود. برای انجام این امر بزرگ، کمیسیون مخصوص نفت، تلاش‌های بسیاری انجام داد.

کمیسیون مخصوص نفت روز ۱۹ آذر ۱۳۲۹ گزارش خود را مبنی بر رد لایحه الحقی تقديم مجلس کرد. به محض این‌که نظر کمیسیون نفت به اطلاع عموم رسید، تظاهرات عمومی علیه شرکت نفت جنوب و در دفاع از اقلیت مجلس و جبهه ملی در سراسر ایران گسترش یافت.

آیت‌الله کاشانی در بیانیه‌ای ضمن دفاع از «ملی کردن صنعت نفت در سراسر کشور» از مردم خواست آنقدر درباره ملی کردن صنعت نفت پافشاری کنند که طرفداران شرکت نفت در مجلس ناچار به اطاعت از افکار عمومی گردند و عده‌ای از روحانیون و مراجع تقليد نيز مردم را به مبارزه در راه ملی کردن صنعت نفت دعوت کردند. بنابراین مجلس شورای ملی روز ۲۶ آذر ۱۳۲۹ گزارش کمیسیون نفت را مبنی

بر رد قرارداد الحقی تصویب کرد.^۱

به دنبال مقاومت رزم‌آرا در برابر ملی کردن صنعت نفت، روز ۱۶ اسفند ماه ۱۳۲۹، رزم‌آرا را خلیل طهماسبی ترور و به قتل رساند.

پس از ترور رزم‌آرا، کمیسیون مخصوص نفت گزارش ملی شدن صنعت را به مجلس ارائه داد و مجلس در ۲۴ اسفند ۱۳۲۹، طرح ملی شدن صنعت نفت را به اتفاق آرا تصویب کرد و کمیسیون نفت را جهت مطالعه در اطراف اجرای این اصل به مدت ۲ ماه تمدید کرد.

قانون اجرای ملی شدن صنعت نفت و خلع ید از کمپانی انگلیسی، در جلسه سه‌شنبه ۱۰ اردیبهشت ۱۳۳۰ به اتفاق آرا به تصویب مجلس رسید و به دنبال آن مجلس شورای ملی، هیأت عامل موقت و هیأت نظارت را در اواخر اردیبهشت ماه انتخاب کرد. هیأت مذکور در نیمه خرداد برای اجرای قانون عازم آبادان شدند و در ۲۰ خرداد با تشریفات با شکوهی به نام ملت ایران پرچم ملی کشور را بر سردر عمارت مرکزی هیأت مدیره شرکت سابق نفت نصب کردند.^۲

شرکت نفت ایران و انگلیس و دولت انگلستان، دولت ایران را مورد اعتراضات شدیدی قرار دادند و قانون ملی شدن نفت را نقض یک جانبه قرارداد ۱۹۲۳ قلمداد کردند و نماینده شرکت نفت در تهران بطبق مواد قرارداد ۱۹۲۳ تقاضا کرد اختلافات به دیوان داوری ارجاع گردد.

دولت انگلستان در تاریخ ۴ خرداد ۱۳۳۰ شمسی دادخواستی بر ضد ایران تقديم دادگاه لاهه کرد و دیوان مذبور در تاریخ ۱۵ خرداد ماه قراری به عنوان اقدامات تأمینی برای جلوگیری از اجرای خلع ید که دولت ایران شروع کرده بود صادر کرد و

۱. ذاکر حسین، عبدالرحیم، مطبوعات سیاسی ایران در عصر مشروطیت، تهران، دانشگاه تهران، ۱۳۸۴، ص ۲۴۳.
۲. این طرح در روز ۲۹ اسفند به تصویب مجلس سنای رسید و به همین دلیل ۲۹ اسفند به نام روز ملی شدن صنعت

نفت نام گرفته است.

۳. مروارید، یونس، نگاهی به ادوار مجالس قانونگذاری، ج ۲، تهران، اوحدی، ۱۳۷۷، ص ۳۳۷-۳۳۸.

۴. قانون الغای قوانین مطبوعاتی به استثنای قانون ۵ محرم ۱۳۲۶ قمری مصوب ۲۷ بهمن ۱۳۲۹ شمسی.
۵. قانون ملی شدن صنعت نفت مصوب ۲۴ اسفند ۱۳۲۹ شمسی.
۶. قانون اجرای خلع ید و ملی شدن صنعت نفت مصوب ۱۰ اردیبهشت ۱۳۳۰ شمسی.
۷. لایحه قرضه ملی مصوب ۱۳ مرداد ۱۳۳۰ شمسی. (قرضه ملی به مدت ۲ سال با ربح ۶ درصد خواهد بود).

مباحث مطروحه درباره زنان و خانواده

۱. «صحبت در مورد لایحه اساسنامه شرکت ملی نفت پیرامون انتخاب زنان برای عضویت هیأت مدیره شرکت ملی نفت».
- ۱- فرهودی، جلسه ۲۰۲.
۲. «کمبود امکانات پزشکی، وضعیت دختران پرستار».
- ۲- وزیر بهداری، جلسه ۷۴.
۳. «عوامل مؤثر در ازدیاد آمار طلاق».
- ۳- نورالدین امامی، جلسه ۸۲.
۴. «تعیین مالیات برای اشیای تجملی، زیورآلات و لوازم آرایش».
- ۴- نورالدین امامی، جلسه ۸۲.

منابع و مأخذ

۱. همان.
۲. مرکز مطالعات و تحقیقات فرهنگی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، فهرست مباحث مطرح شده در مورد زنان در ۲۴ دوره مجلس شورای ملی، ۱۳۷۴، ص ۵۷.
۳. همان.
۴. همان.

دولت ایران نیز آن را به علت عدم صلاحیت دیوان بی اعتبار شناخت و نیز در تاریخ ۱۷ مهرماه ۱۳۳۰ لایحه اولیه دولت انگلستان راجع به صلاحیت دعوای آن دولت علیه ایران به دیوان تسلیم شد و به اطلاع دولت ایران نیز رسید. جواب لایحه مذبور پس از آن که مورد بررسی و مشاهده متخصصین حقوقی قرار گرفت در تاریخ ۱۵ بهمن ۱۳۳۰ شمسی مبنی بر رد صلاحیت دیوان از طرف دولت ایران تسلیم دیوان گردید. در دی ماه ۱۳۳۰ شمسی تمام کنسولگری‌های دولت انگلستان در ایران بسته شد.^۱

سرانجام در روز ۲۹ بهمن ۱۳۳۰ در حالی که فقط تعداد معددی از نمایندگان در عمارت بهارستان جمع شده بودند کار مجلس شانزدهم پایان پذیرفت. این در حالی بود که نتیجه انتخابات تهران و برخی حوزه‌های انتخابیه شهرستان‌ها معلوم شده بود.

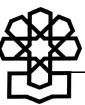
قوانين و مصوبات دوره شانزدهم

در این دوره حدود ۱۱۳ قانون به تصویب مجلس شورای ملی رسید که مهم‌ترین آن‌ها عبارتند از:^۲

۱. قانون مربوط به استخدام پرستاران فارغ‌التحصیل دانشگاه مصوب ۷ آبان ۱۳۲۹ شمسی.
۲. قانون اجازه انتشار اسکناس‌های ۲۰۰ ریالی به جای اسکناس‌هایی که به وسیله هیأت نظارت نابود می‌شود مصوب ۱۴ آذر ۱۳۲۹ شمسی.
۳. قانون اجازه مصرف ۳۰ میلیون ریال از محل صرفه‌جویی‌های کل کشور برای احداث راه اهواز - شیراز مصوب ۲۴ دی ۱۳۲۹ شمسی.

۱. شجیعی، زهرا، نخبگان سیاسی، ج ۴، تهران، سخن، ۱۳۷۲، ص ۲۲۷-۲۲۸.
۲. برگرفته از:

- وزارت کشور، سیری در ۲۴ دوره قانونگذاری مجلس شورای ملی، نشریه شماره ۶ دفتر انتخابات، ۱۳۶۸، ص ۷۴.
- اداره کل قوانین مجلس شورای ملی، فهرست تاریخی قوانین و مصوبات، ۱۳۸۱، ۱۳۸۱، ۲۶۴-۲۸۶.

- . ۱۳۷۲
۱۸. مصدق، محمد، خاطرات و تألمات دکتر محمد مصدق، تهران، علمی، ۱۳۷۵.
۱۹. عاقلی، باقر، روزشمار تاریخ ایران، ج ۱، تهران، گفتار، ۱۳۷۲.
۲۰. وزارت کشور، سیری در ۲۴ دوره قانونگذاری مجلس شورای ملی، نشریه شماره ۶ دفتر انتخابات، ۱۳۶۸.
۲۱. اداره کل قوانین مجلس شورای ملی، فهرست تاریخی قوانین و مصوبات، ۱۳۵۱.
۲۲. شجاعی، زهرا، نخبگان سیاسی، ج ۴، تهران، سخن، ۱۳۷۲.
۲۳. مرکز مطالعات و تحقیقات فرهنگی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، فهرست مباحث مطرح شده درباره زنان در ۲۴ دوره مجلس شورای ملی، ۱۳۷۴.

۱. موحد، محمدعلی، خواب آشفته نفت، دکتر مصدق و نهضت ملی ایران، ج ۱، تهران، نشر کارنامه، ۱۳۷۸.

۲. طالبی، امیر، «انتخابات مجلس شورای ملی از ۱۳۲۰-۱۳۲۲»، ایران فردا، ش ۲۲.

۳. شروین، محمود، دولت مستعجل (دکتر مصدق - آیت‌الله... کاشانی)، تهران، علمی، ۱۳۷۴.

۴. صورت مذاکرات مجلس شورای ملی.

۵. فرهنگ قهرمانی، عطاء...، اسمی نمایندگان مجلس شورای ملی از آغاز مشروطیت تا دوره ۲۴ قانونگذاری، تهران، بی‌نا، ۱۳۵۶.

۶. مروارید، یونس، نگاهی به ادوار مجالس قانونگذاری در دوران مشروطیت، تهران، اوحدی، ۱۳۷۷، ص ۳۲۹.

۷. یاد، نشریه بنیاد تاریخ انقلاب اسلامی ایران، ش ۷۵، تهران، بهار ۱۳۸۴.

۸. مدیر شانه‌چی، محسن، احزاب سیاسی ایران، تهران، رسما، ۱۳۷۵.

۹. نوذری، عزت...، تاریخ احزاب سیاسی ایران، شیراز، نوید شیراز، ۱۳۸۰.

۱۰. قاسمی، ابوالفضل، تاریخچه جبهه ملی ایران، بی‌جا، حزب ایران، ۱۳۶۷.

۱۱. مهدی‌نیا، جعفر، زندگی سیاسی رزم‌آرا، بی‌جا، گیتی، ۱۳۶۳.

۱۲. ذاکر حسین، عبدالرحیم، مطبوعات سیاسی ایران در عصر مشروطیت، تهران، دانشگاه تهران، ۱۳۸۴.

۱۳. آبراهامیان، یرواند، ایران بین دو انقلاب، ترجمه کاظم فیروزمند، حسن شمس‌آوری، محسن مدیر شانه‌چی، تهران، نشر مرکز، ۱۳۷۷.

۱۴. عظیمی، فخرالدین، بحران دموکراسی در ایران، ترجمه عبدالرضا هوشنگ مهدوی، بیژن نوذری، تهران، البرز، ۱۳۷۴.

۱۵. مکی، حسین، کتاب سیاه، بی‌جا، انتشارات نور، ۱۳۵۶.

۱۶. اداره کل آرشیو، اسناد و موزه دفتر رئیس جمهور، دولتهای ایران از میرزا نصرالله... خان مشیرالدوله تا میرحسین موسوی، تهران، انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۷۹.

۱۷. کاتوزیان، محمدعلی همایون، استبداد، دموکراسی و نهضت ملی، تهران، نشر مرکز.

شناسنامه گزارش

شماره مسلسل: ۷۷۹۱

عنوان گزارش: آشنایی با تاریخ مجالس قانونگذاری در ایران (دوره شانزدهم - ۲۰ بهمن ۱۳۲۸ - ۲۹ بهمن ۱۳۳۰)

Report Title: An Introduction of History of The Legislative Assembly In Iran (Sixteenth Parliament- 1950-1952)

نام دفتر: گروه مطالعات بنیادین حکومتی

تهیه و تدوین: فاطمه مسعودی

ناظر علمی: سیدیونس ادیانی

متقااضی: معاونت پژوهشی

ویراستار ادبی: طاهره صفردری

واژه‌های کلیدی و معادل انگلیسی آنها: —

منابع و مأخذ تهیه گزارش:

در انتهای گزارش درج شده است.